

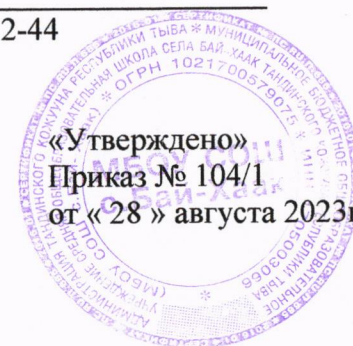

Министерство просвещения Российской Федерации
Министерство образования Республики Тыва
МКУ Управления образования администрации Тандинского кожууна РТ
МБОУ СОШ с.Бай-Хаак Тандинского кожууна Республики Тыва

668310, с. Бай-Хаак, ул. Советская, д. 88, тел./факс 839437)2-12-44
E-mail: tyva_shcool_68@mail.ru

«Рассмотрено»
на заседании ШМО
 Дамба У.М.
Протокол №1
от «28» августа 2023 г

«Согласовано»
Заместитель по УВР
 Оюн Р.Т.
от «28» августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по предмету родной язык, 10 «б» класс.
Программа разработана на основе учебной
программы «Тувинский язык и развитие речи. Примерные
программы. 5-9, 10-11 классы»
Авторы: К.Б. Доржу, Ч.А.Сарыглар. Кызыл, 2017 г.

Уровень образования: основное общее образование
Количество часов: в неделю 2 часа, в год 68 часов
Уровень обучения: базовый
Учитель: Оюн Зинаида Овеш-ооловна
Категория – высшая

с. Бай-Хаак, 2023 г.

“ТЫВА ДЫЛ” ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Кол школаның доозукчуларының тыва дылдың программазын шингээдип ап азы чедип алып уjurлуг түннелдери:

Бот-тускайлаң түннелдер:

- төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Россияның төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун, ооң чурттакчыларының төрөөн дылын хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын угаап билири, Ада-чуртунуң мурнунга харысалгалыг болуру;
- бодунуң кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунуң болгаш чуртунуң төөгүзүн, дылын, культуразын билири; бодунуң чонунуң болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурулуг өнчүзүнүн үндезиннерин билири;
- Россияның болгаш делегейниң чоннарының төөгүзүнгө, культуразыңга, шажын-чүдүлгезинге, езу-чаңчылдарыңга, дылыңга болгаш ыдык-сүзүктөринге хүндүткелдиг, сагыш-сеткилинден эки хамаарылгалыг болуру;
- кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын хевирлеп, сайзырадырыңга школага өөредилге үезинде төрөөн дылын дамчыштыр шингээдип алырын медресеп билири, билиг чедип алырыңга ук дылдың уjur-утказын тодарадыры, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп медресеп билири;
- чүвө билип алырыңга сундулуг, бодун сайзырадырыңга болгаш билиин бедидеринге сонургалдыг болуру;
- бодунуң сонургалының аайы-биле мергежилин медреселдиг шилири;
- бодунга таварышкан моралдыг бергедээшкиннерни ажып эртип шыдаары; бодунуң кылдыныглары дээш, харысалгалыг болуру (чаагай мөзү-бүдүштү хевирлээри, өске улустуң шажын-чүдүлгезин, амыдыралче көрүжүн хүндүлээри, кижиниң амыдыралында мөзү-бүдүш, чүдүлгө, өг-бүлө болгаш ниитилел деп билиглерниң уjur-утказын билири дээш о.ө);
- өөредилгеге харысалгалыг болурун хевирлээри; күш-ажылга ынак, хөй-ниитиниң чугула ажыл-херээнге киржип билир дуржулгалыг болуру;

- кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур-дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири;
- делегейде кижилерниң социалдыг, культурлуг амыдыралдың болгаш дылының, иштики культуразының байлаан барымдаалавышаан, бодунуң делегей көрүүшкүнүн амгы үениң эртеминиң, ниитилел практиказының деңгелинге дүүштүр хевирлеп шыдаары;
- өске кижиге, ооң бодалынга, делегей көрүүшкүнүңгө, культуразыңга, дылыңга, чүдүлгезинге, боттуг туружунга хүндүткелдиг хамаарылгалыг болуру;
- өске кижиге-биле чугаалажып, ооң-биле билчип ап шыдаары;
- ниитилелдин чурумунга чагыртып билир;
- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажил-херээнге киржип билири;
- чаагай амыдыралчы дуржулгага даянып, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды тудуп шыдаары; берге байдалдарда дузаны кадары;
- Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазын таварыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдүшингээдири (ангы-ангы чоннарның езу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);
- экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдусту шинчилээри, көдээ ажил-агыйны билири, бойдусту чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдусту камгалаары);
- тыва дылдың эстетиктиг дээштиин, үнезин медресеп билири; төрөөн дылыңга ынак болгаш ону хумагалап, хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри; тыва чоннуң национал культура талазы-биле арга-дуржулгазын, билиглерин азы ук культура-биле холбашкан бүгү чүүлдерни школадан төрөөн дылын дамчыштыр шингээдип алыр дээрзин медресеп билири;

- дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг (эртем бүрүзүнден чедип азы шингээдип алыр) түннелдер:

Метапредметтиг түннелдерде өөреникчилерниң өске эртемнерге шингээдип алганы билиглер болгаш өөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныглары (башкарылгалыг, угаап шингээдириниң, харылзажылга чорудар) кирип турар.

Өөреникчилер номчулганың үндезиннерин хевирлээр болгаш сайзырадыр ажыл уламчылаар, янзы-бүрү медээлер-биле ажылдаарының мергежилдерин шингээип ап, төлевилелдер кылырынга, кыска шинчилел ажылдарынга киржир. «Төрээн чогаал», «Тыва литература», «Тываның географиязы», «Тываның төөгүзү», «Улусчу ужурлар» дээш өске-даа эртемнерге улаштыр номчулганың үндезиннерин быжыглаар болгаш улай хевирлээр. Номчуп билири дээрге-ле өөрөдилгезин уламчылаарынга болгаш бот өөрөдилгеге, хостуг үезинде номчуттунарынга, ажыл-ишчи амыдыралга белеткениринге дээш оон-даа өске бодунуң моон соңгаар планнарын боттандыраарының аргазы болур. Доозукчуларның номчуттунары ниити делегейни болгаш бодун хүн бүрүде билип ап чоруурунга, ниитилел биле кижиниң аразында таарымчалыг байдалды тургузар харылзааларынга хереглеттинер. Ол ышкаш янзы-бүрү медээлер-биле ажылдаар мергежилдерни өөреникчилер чедип алыр. Олар сөзүглелдерни өскерттип, системажыдып, деңнеп, сайгарып, аңаа хамаарыштыр түннелдерни үндүрүп билир; кол болгаш артык медээлерни демдеглеп, чугула фактыларны, бодалдарны утказының айы-биле тодарадып; медээлерниң эң кол чүүлдерин кысказы-биле план, тезистер, таблица, даяныр конспектилер хевиринге көргүзүп шыдаар;

Төрээн дылын өөренип тура, төлевилелдер тургузар ажылдың дуржулгазын албышаан, өөреникчилер боттары ажылдаарынга, идепкейлиг, харысалгалыг болурунга бодун чаңчыктырар, ажыл чорудулгага сонургалдыг, чедишкинниг болур.

ӨФКС-тиң ортумак (долу) өөрөдилгезиниң негелделеринге дүүштүрөөрөдилгениң бүгү талалыг кылдыныгларының үш бөлүүн аңгылап турар: башкарылгалыг, угаап шингээдириниң, харылзажылга чорудар.

Өөредилгениң башкарылгалыг (ругулятивтиг) бүгү талалыг кылдыныглары:

1. Өөредилгениң сорулгаларын боду тодарадыр, сорулгаларны шиитпирлээр аргаларны (күүседириниң ажылдарын) билир; ол ышкаш сонуургал оттурар болгаш аңаа идиг бээругаап шингээдир бодунуң ажыл-чорудулгазын сайзырадыр.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- амгы үеде болгаш моон соңгаар планнап турар өөредилгениң түннелдерин сайгарар;
- бодунда тургустунуп турар берге айтырыгны (проблеманы) шын билир болгаш ооң иштинден эң-не чугулазын тодарадыр;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем даап даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түннелди

баш бурунгаар даап билир;

- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларына үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле өөредилгениң аргаларын (күүседириниң ажылдарны) билир.
- дес-дараалашкак базымнарны айтытпышаан болгаш оларга даянмышаан, сорулгалыг угланыышкыннарны болгаш эң баштай

айтыр үндезин ыдыктарны бадыткаар.

2. Өөредилгениң өөредилгениң болгаш угаап шингээдириниң эң-не чедимчелиг аргаларын медреселдиг-биле шиливишаан, сорулгаларын чедип алыр оруктарның планнарын боду тургузуп шыдаар.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдир аргаларга (күүседир ажылдары) дүүштүр болгаш оларны канчаар күүседириниң базымнарын тургузары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр,

- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандылары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилип шыдаар;

- чоокку үениң амыдыралчы планнарын тургуп билир;

- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны (күүседириниң ажылдарын)/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;

- чидиг айтырыгны (төлевилел күүседирде, шинчилелдерни чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы шиитпирлээр өөредиглиг болгаш угаап шингээдир аргаларны (күүседириниң ажылдарны) тыварынга тургустунуп турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;

- өске кижилерге практиктиг ажылдарны канчаар шиитпирлеп боттандыраарын сүмелээн тайылбырны кылбышаан, бодунуң дуржулгазын тодаргайы-биле бижиир;

- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнап болгаш эде тургузар;

3. Планнап турар түннелдери-биле бодунуң кылдыныгларын деңзигүүрлээр, түннелди чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын эдер;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- удуртукчу башкы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түннелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр,

- планнап турар түннелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин системажыдар (оларның иштинден мурнады күүседир чүүлдерни шилиир);

- ажыл-чорудулгазын үнелээри-биле аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот- хайгааралды чорудар;

- кандыг чылдагааннар-биле чедишкинниг болганын азы планнап алган түннелдериниң чедимче чок болганын бадыткавышаан, бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээр;

- аңгы-аңгы байдалдарда болгаш/азыпланнап алган түннелдери чедимче чок болганда, өөредилгениң кылдыныгларын күүседире-биле чедимчелиг аргаларны тывар;

- план аайы-биле ажылдап тура, планнаттынган түннелдерни чедип алыры-биле хүн бүрүнүң ажыл-чорудулгазынга эдилгелерни киирер;

- чедип алган түннелдериниң болгаш ажыл-чорудулганың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүндө улам эки чедишкинниг болурунуң аргаларын сүмелээр;

- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.

4. Сорулганы шиитпирлээр аргаларны күүселдезиниң шынын, бодунуң ону шиитпирлээр аргаларын үнелеп билер.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- өөредилгениң сорулгаларын шиитпирлээр аргаларны (күүседириниң ажылдарын) шын күүседириниң негелделерни тургузар;

- өөредилгениң сорулгаларын чедип алырда, тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткаап билер;

- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдиң негелделерин хостуг ажыглаар;

- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле бодунуң кылган чүүлдериниң түннелин үнелээр;

- бодунуң иштики болгаш даштыкы ажыглап болур курлавырларга даянмышаан, шилип алганы арга-биле сорулганы чедип алырының барымдаазын көргүзөр;

- бодунуң өөредилге талазы-биле түннелдериниң өзүлдезин демдеглээр болгаш сайгарар.

5. Бот-хайгаарал, бот-үнелелдиң, шиитпир хүлээп алырының болгаш өөредиглиг база угаап шингээдир ажыл-чорудулганың медреселдиг шилилгезин боттандыраарының үндезиннерин шингээдип алыр;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- өске өөреникчилер-биле бот-боттарын хынажып турар үезинде бодунуң өөредиглиг болгаш угаап шингээдир ажыл-чорудулгазын хайгаараар болгаш сайгарар;

- херек кырында болгаш планнап турары өөредилгениң ажыл-чорудулгазының түннелдерин дензигүүрлээр (денештирер) болгаш шиитпирни үндүрер;

- тургустунуп келген өөредилгениң байдалдарыңа таарыштыр шиитпирни үнүрер болгаш ол дээш харыысалгалыг болур;
- бодунуң чедишкинниң азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр болгаш чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

1. Билиглерни тодарадыр, түннелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, логиктиг угаап боданышкынны болгаш түннелдерни кылыр;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- кол даяныр сөстүң ылгавыр демдектерин болгаш шынарларын илереткен ооң-биле харылзаалыг сөстөрни тывар;
- кол даяныр сөстүң болгаш ооң-биле харылзаалыг сөстөрниң утка аайы-биле илчирбезин тургузар;
- ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болуушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;

- чүвелерни болгаш болуушкуннарны бир-ле демдектериниң аайы-биле дөмейлеп, бөлүктевишаан, каттыштырар болгаш оларны түннээр;

- чугула болуушкунну өске хөй болуушкуннар аразындан ылгаар;
- ниити ылгавыр демдектерни ылгавышаан, чүвелерни болгаш болуушкуннарны деңнээнинге үндезилеп угаап боданышкынны тургузар;

- болуушкуннарның чылдагааннарын тодарадыр

- янзы-бүрү бодалдарны сайгарбышаан, түннелди кылыр; бодунуң барымдааларының шиитпирин бадыткаар.

2. Өөредиглиг болгаш угаап шингээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, модельдерни болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- эртемнер болгаш/азы болуушкуннар аразында логиктиг харылзааларны тодарадыр, ол харылзааларны демдектер дузазы-биле схемага демдеглээр;
- бодалганың негелдезинге болгаш/азы ону бодаар аргаларга даянып модель/схема тургузар;
- шинчилеп турар чүүлдүң ылгавыр демдектерин айытпышаан, аас-биле дамчыдар, боттуг болгаш медээ дамчыдар модельдерин тургустунган байдалдың аайы-биле сорулганы чедип алыр арга кылдыр тургузар;
- таблица, схема болгаш өске-даа допчулай дамчыдар хевирлерде нарын (хөй угаланыышкынныг) медээлерни сөзүглел хевиринче болгаш ол-ла допчулай көргүзөр хевирже шилчидер;
- дорт, доора (каксы), удурланышкак бадыткалдарны кылыр;
- тургустунган байдалга, сорулгага болгаш/азы түннел үнелелдин негелделеринге үндезилеп, кылган чүүлүнүң дуржулгазын болгаш өөредиглиг төлевилелди, шинчилелди (теориялыг, дуржулгалыг) боттандырганын сайгарар/бот үнелээр.

3. Уткалыг номчулга.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- ажыл-чорудулгазының сорулгазының аайы-биле сөзүглелден херек медээни тывар;
- сөзүглелдин утказын сайгарар, ооң утказын бүрүнү-биле билир, сөзүглелди тургузар;
- сөзүглелде чуруттунган болуушкуннарның аразында харылзааларын тургузуп билир;
- сөзүглелдин кол бодалын түннээр;
- сөзүглелди өскертип эде тургузар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин шүгүмчүлелдиг үнелээр;

4. Бойдуска хумагалыг болур дугайында бодалды хевирлээр болгаш сайзырадыр, ону угаап шиңгээдир, коммуникативтиг, социалдыг практикага болгаш мергежил шилип алырынга ажыглаар;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- долгандыр турар бойдуска бодунуң хамаарылгазын тодарадыр;

- экологтуг байдалдарның амылыг чүүлдерни чуртаар черинге салдарын сайгарар;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыглар таварыштыр илередир.

5. Словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шингээдип алыр сонuurгалын сайзырадыр;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- эң-не чугула даяныр сөстөрни болгаш хереглээн чүүлдерин тодарадыр;
- электроннуг дилеп-тывар системаны болгаш словарьларны харылзаштырып ажыглаар;
- хөй санныг дилеп-тывар аргаларны ажылдың түннелдиг болурунга ажыглаары-биле тургузар;
- дилээшкинниң түнелинде чедип алган түннелдерин бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле дүүштүрер.

Коммуникативтиг бүгү талалыг кылдыныглар:

1. Өөрөдилгеге демнежилгелиг болгаш эш-өөрү азы башкызы-биле кады ажылдажылганы организаптап билир; боду хууда болгаш бөлүк иштинге ажылдаар: кижини бүрүзүнүң туружунга болгаш сонuurгалынга даянып, ниити шиитпирни тывар болгаш маргылдааны чара шиитпирлээр;

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- кады ажылдажылга үезинде кандыг-бир даалганы күүседир;
- чугаа үезинде кады чугаалажыр эш бооп шыдаар, өске кижиниң чугаага хамаарышкан бодалын, бадыткалдарын, фактыларын, даап бодаашкынын, маргыш чок шын чүүлүн (аксиома), шынзыдылгаларын ылгавышаан, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;
- чугааның чедишкинниг болурунга идиг берип турар азы аңаа шаптыктап турар бодунуң азы кады чугаалажыр кижизиниң кылдыныгларын тодарадыр;
- өөрөдиглиг болгаш угаап шингээдир ажыл-чорудулга үезинде бурунгаар көрүш-биле кады ажылдаар харылзааларны тургузар;
- бодунуң үзел-бодалын шын, үндезинниг кылдыр бадыткаар, дискуссияга бодунуң удурланышкак бадыткал-үндезиннерни идип үндүрер, бодунуң бодалын маргылдаалыг чугаа үезинде таарыштыр эде тургузуп шыдаар;

- бодунуң бодалынга шүгүмчүлелдиг болур, бир эвес бодап турганы шын эвес болза, ону миннир болгаш эдер;
- маргылдаалыг байдалда шиитпирни таарымчалыг кылдыр өскерттип билир;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шиитпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дугуржуп ап шыдаар;

- бөлүкке өөрөдигениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);

- чугаалажып турар кижизиниң талазындан чугаа үезинде билишпес/таарышпас чоруктан үнген үзүктелиишкиннерни чайладыр.

2. Харылзажылганың сорулгаларын чедип алыры-биле янзы-бүрү аргаларны бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын болгаш ажыл-чорудулганы планнаар болгаш таарыштырарыңга херек чүүлдерни медреселдиг ажыглап билир; аас болгаш бижимел чугааны, контекстиг чугааны билир.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- харылзажылганы чедип алырының аргаларын тодарадыр болгаш аңаа дүүштүр чугааның аргаларын (дыңнаары, чугаалаары, бижири, номчууру) шилип ажыглаар;

- монолог болгаш дискуссия үезинде чугаа культуразын сагыыр;
- чугаа үезинде бодунуң бодалын чугаалаар болгаш бадыткаар, ол ышкаш кады чугаалажып турар кижизиниң бодалын айтырар (сонуургаар);

- чугаа үезинде чугаалажып турар кижизи-биле дугуржуп сүмележир болгаш шиитпирни үндүрер;
- чугааның аргаларын ажыглавышаан, кымга-даа дөмейлешпес онзагай сөзүглелдерни тургузар;
- номчуур, бижиир аргаларны болгаш башкының удуртулгазы-биле шилип, белеткеп алганы көргүзүг материалдарын ажыглаар.

3. Медээ-харылзажылга технологиязын ажыглаарының талазы-биле билиин сайзырадыр.

Өөреникчи дараазында чүүлдерни кылып шыдаар:

- медээ-харылзажылга технологиязын угланыышкынныг ажыглавышаан, өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларыншиитпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулгалыг дилээр болгаш ажыглаар;
- харылзажылганың байдалынга таарыштыр бодунуң бодалдарын дамчыдарда, шын таарымчалыг медээни шилиир, тургузар болгаш ажыглаар;
- медээни этиктиг болгаш хоойлу-дүрүм негелделерин сагывышаан, ажыглаар;
- аңгы-аңгы хевирниң медээ дамчыдар курлавырларын кандыг-даа дыңнакчыга таарымчалыг кылдыр ажыглаар, медээни артык чүүлдер-биле бокталдырбайн, арыг дамчыдар, өскелерге хора чок болур кылдыр чугаа культуразын сагыыр;

Предметтиг түңнелдери

1) Төрээн (тыва) дылынга чугаа чорудулгазының (чугааның) бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас дыңнадыгда медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээни ылгап шыдаары);
- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру, чүгүртү азы улуг-каралап номчууру, таныжып номчууру, шинчилел-сайгарылгалыг номчууру) таарыштыр ажыглап билири;
- тыва дылда аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш, дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле азы ылавылап дыңнаары) ажыглап билири;
- тыва дыл кырында информация (медээ) ап болур чүүлдерден, оон иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- тодаргай (бердинген) темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири; литературлуг тыва дылдың шын адалгазының, лексиказы болгаш грамматиказының кол нормаларын сагыыры.

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылыр дээн ажыл-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- төрөөн дылынга дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орап кижизин чугаа чорударынче кыйгыраы, сонуургалын оттурары (диалог-побуждение), өске кижини биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) болгаш оларны холуй ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыыры;

- тыва чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң хүн бүрүде чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, өскерттип, делгередиң билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) “Тыва дыл” эртеминде алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын амыдыралга хүн бүрүде ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарыңга ажыглап шыдаары;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде тыва болгаш ниити чугаа культуразының негелделерин сагыыры.

Ол ышкаш доозукчу дараазында кол предметтиг түннелдерни чедип алыр:

- дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың кижини бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралыңга ужур-дузазын билири;

- аңгы-аңгы девискээрлерде (Красноярск крайның Усинск сумузунда; Сонгу-Барыын Моолдуң Буянт аймакта Ховду, Баян-Ульгий аймакта Цэнгел, Хубсугул аймакта Цагаан-Нур сумуларында, Кыдаттың Синьцзянь-Уйгур автономнуг округта) чурттап турар *тыва* аймак чоннуң аразында харылзажыр дылының ужур-дузазын медресеп билири (2010 чылдың чизези-биле тыва дылда ниитизи-биле 250 муң кижини чугаалажып турар);

- дылдың, эң ылаңгыя тыва дылдың, гуманитарлыг эртемнер системазыңга болгаш ниити өөрөдилгеде ээлеп турар туружун болгаш ужур-дузазын билири;

- төрээн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглериниң аразында харылзааларын шингээдип алыры;
- дыл эртеминиң кол баазалыг билиглерин болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыры), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелериниң аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданышкын); сөзүглел, сөзүглелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээдип алыры;
- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;
- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтуг), сөс каттыжышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазыңга шын ажыглаары;
- төрээн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медегер билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Доозукчу дараазында чүүлдерни чедип алыр аргалыг болур:

- *чугааның тургустунган байдалга таарымчалыын болгаш ооң түңнелинде чедип алыр дээн чүүлүнүң боттанганын азы боттанмаанын сайгарып билири; чугааның чедимчелиг азы чедимче чок болганын медегер билир болгаш ону тайылбырлаары;*

- бодунуң болгаш өске кижиниң чугаазында сөстөрниң шын, таарымчалыг ажыглаттынганын хайгаарап, аңаа үнелелди бээри;
- дылдың онзагай талаларын эскерип, танып билири;
- конспект, үнелел, тезис, реферат, статья, рецензия, илеткел, очерк, шынзыдылга, резюмени бижиири, интервьюну кылыры;
- сагыш-сеткилин, бодалдарын, күзелдерин тода илередирде, чугааны шын ажыглаары;
- амыдыралчы болгаш номчулга талазы-биле дуржулганын ажыглавышаан, янзы-бүрү хевирниң сайгарылгаларына киржир, бодунуң туружун илередир болгаш ону бадыткаары;
- сөстүң тургустунганын тайылбырлап, төрөл сөстөрни тургузуп билири;
- сөстүң утказын болгаш шын бижилгезин тайылбырлаары-биле ооң канчаар тывылганын билири;
- бодунуң өөредилгезинге сорулгаларны салыр, оларны боттандырап дээш, өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир кандыг ажылдарны кылырын тодарадыры, таарымчалыг байдалдарны тургузар, сонуургалдарын сайзырадыры;
- сорулгаларны чедип алып дээш, боду планнарны тургузар, өөредиглиг болгаш угаап шиңгээдир ажылдарның чорудулганын шиитпирлээринге эң-не чедингир аргаларны медреселдиг шишири.

ЭРТЕМНИҢ КОЛ УТКАЗЫ

10 КЛАСС (34 шак)

Дыл дугайында ниити билиглер. Чугаа сайзырадылгазы

1. Дыл – кижилерниң харылзактарының чугула чепсээ. Дылдарның өг-бүлезиниң дугайында билиг. Бурунгу түрк дылдар. Тыва дыл – түрк дылдарның бирээзи.

Түрк дылдарның бурунгу тураскаалдарының бирээзи – орхон-енисей бижиктери. Руниктиг бижиктиг тураскаалдар. Бижимел тураскаалдарның хевирлери болгаш жанрлары.

Амгы тыва дылдың ажыглалы. Тыва дыл — байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалдың дылы. Массалыг медээ чепсектериниң дылы.

Амгы үеде радио-, теледамчыдылгалар, солун-сеткүүл, интернет четкизинде, байырлалдар болгаш концерт үезинде тыва дылдың ажыглалының деңнели. Театр дылы. Оларның тыва чугаа культуразын сагып турары болгаш хажыдышышкыннары.

2. Кижиниң амыдыралында харылзактарының чаңчыл-мергежилдериниң чугулазын, ниитилел амыдыралынга тыва дылдың ужурдузазын медресеп билири. Түрк дылдар болгаш тыва дыл дугайында билиглерин амыдыралга ажыглаары.

Бурунгу түрк бижиктиг тураскаалдарының төөгүгө чугулазын медресеп билири болгаш оларны кадагалаары. Амгы тыва дылдың сайзыралын хайгаараары. Бижимел болгаш аас чугаага, массалыг медээ дамчыдар чепсектерге, хөй-ниити болгаш өг-бүле чергелиг хемчеглерге, янзы-бүрү чарлалдар кылырда, дыл нормаларын, чугаа культуразын сагыыры; оларда хажыдышышкыннарны илередип, оларны болдурбазын медресеп билири.

Фонетика. Графика. Орфография. Орфоэпия.

Чугаа сайзырадылгазы

1. Фонетика дугайында ниити катаптаашкын.

Үн болуушкуннары (ажык эвес үннерниң сөс иштинге дөмейлежири, ажык эвес үннерниң сөс иштинге үннерниң чиде бээри, туружунуң аайы-биле үннерниң өскерли бээри , протеза, эпитеза, эпентеза)

Ниитилел амыдыралыңга бижиктиң ужур-дузазы. Тыва алфавиттиң кыска төөгүзү. Тыва орфоэпияның чугула айтырыглары.

2. Тыва дылда үн болуушкуннарын тодарады билири. Кижини төрөлгөтөннин амыдыралының сайзыралыңга бижиктиң ужур-дузазын медресеп билири. Тыва дылдың орфографтыг словарьларын ажыглаары.

Шын бижилгениң болгаш шын адалганың дүрүмнерин херек кырында сагыыры.

Сөзүглелдерниң фонетика, шын бижилге, шын адалга талазы-биле сайгарылгазын кылыры.

Лексика, фразеология болгаш чуугаа культуразы.

Чугаа сайзырадылгазы

1. Тыва дылдың сөс курлавырының дугайында.

Сөстүң лексиктиг болгаш грамматиктиг уткалары (чаңгыс болгаш хөй уткалыг болуру; сөстүң дорт, доора, көжүргөн уткалары).

Сөстөрниң уткалыг харылзааларының аайы-биле бөлүктери (омонимнер, синонимнер, антонимнер)

Лексиканың тывылган угунуң аайы-биле бөлүктери.

Лексиканың ажыглалының аайы-биле бөлүктери.

Омонимнер биле хөй уткалыг сөстөрниң ылгалы. Табу болгаш эвфемизмнер.

Тыва ономастика.

Фразеология дугайында билиг. Тыва дылдың фразеологтук словары.

Тыва лексикография. Амгы үеде ажыглаттынып турар словарьларның байлак тыва дылды шингээдип алырынга ужур-дузазы.

2. Кижиниң бодалдарын, сагыш-сеткилин илередиринге сөстүң ужур-дузазын; сөс курлавырын байыдарының эргежок чугулазын медереп билири. Идепкейлиг болгаш идепкейлиг эвес сөс курлавырының ажыглалының база тывылган угунуң болгаш стилистиктиг аянының аайы-биле тыва дылда сөс курлавырын аңгылаары. Харылзажылганың сорулгазы болгаш байдалынга дүүштүр сөстөрни болгаш сөс каттыжышкыннарын чөп ажыглаары. Бодунуң болгаш өске улустуң чугаазында сөстөрни чугааның аянынга, байдалынга таарыштыр ажыглаанын үнелээри.

Янзы-бүрү хевирниң словарьларындан (тайылбыр, фразеологтук, этимологтук, очулга, терминнер словарьлары) херек медээни тып, шилип билири болгаш янзы-бүрү ажыл-агыйның кайы-даа адырынга шын ажыглаары.

Сөзүглелдиң лексиктиг курлавырларын сайгарары.

Сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы

болгаш оларга хамаарышкан орфография, чугаа культуразы

1. Тыва дылда сөстөрниң тургузуу болгаш кезектери, оларның хевирлери. Морфема (сөстүң уткалыг кезектери) –дылдың эң бичии кезии.

Сөс чогаадылгазының кол аргалары: морфологтук, синтаксистиг болгаш хураангайлаашкын аргазы-биле сөстөрниң тургустунары. Тыва дылда кожумактарның хевирлери (өскертилге, чогаадылга, хевир кожумактары).

2. Морфемаларның чүге сөстүң уткалыг кезээ болурун медереп билири. Сөсте кезектерниң лексиктиг, грамматиктиг, сөс чогаадыр ужур-дузазын билири. Сөстүң уткалыг кезектериниң (дазыл, чогаадылга, хевир тургузар, өскертилге кожумактары) чугула демдектерин ылгаары, сөстү кезектерге чарары. Сөс чогаадыр аргаларны ылгаары. Сөстү утказының болгаш чогаадылгазының аайы-биле кезектерге чарары. Сөс чогаадылгазының кол аргаларын тодарадып, оларны чижектерге бадыткаары. Сөзүглелдерде сөстөрниң тургузуунуң болгаш чогаадылгазының аайы-биле сайгарылгазын кылыры. Сөс тургузуунга болгаш сөс чогаадылгазынга алган билиглер болгаш мергежилдерин

шын бижилгеге ажыглаары. Тыва дылдың словарьларын өөрөдилгениң янзы-бүрү айтырыгларын шиитпирлээрле ажыглаары. Чечен чогаалга сөс чогаадылгазының аргаларын хайгаараары.

Морфология, аңаа хамаарышкан орфография, чугаа культуразы болгаш чугаа сайзырадылгазы

1. Тыва дылда чугаа кезектери.

2. Морфологияда алган билиглерин түңнээри. Тускай чугаа кезектерин, өттүнүг сөстөрүн болгаш дузалал чугаа кезектерин, аян сөстөрүн ылгаары, оларның чугаага ужур-дузазын билири.

Аттыг чугаа кезектери

1. Чүве адының грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгези. Чүве аттарының лексика-семантиктиг бөлүктери. Чүве аттарының сан, падеж, хамаарылга категориялары. Оларның ужур-утказы, тургустунары. Орус дылдан үлегерлеп алган чүве аттарының падежтерге болгаш хамаарылга хевиринге өскерлири, оларны шын бижири.

Демдек адының грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгези. Демдек аттарының тургустунары болгаш уткалыг бөлүктери. Шынарының демдек аттарының чадалары. Сан адының грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгези. Сан аттарының бөлүктери, оларның кожумактарын шын бижири.

2. Аттыг чугаа кезектериниң ылгалыр кол демдектерин тодарадыры. Чугаа болгаш чечен чогаал, албан-херек, эртем стильдеринде сөзүглелдерге аттыг чугаа кезектерин янзы-бүрү домак кежигүннери кылдыр ажыглаанын сайгарары.

Ат орну

1. Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгези. Ат оруннарының бөлүктери, оларны шын бижири.

2. Ат оруннарының утказын болгаш морфологтуг демдектерин тодарадыры. Домакка чангыс ол сөстү катаптавазы-биле ат оруннарын ажыглаары. *Силер* деп ат орнун хүндүткелдин демдээ кылдыр чугаага ажыглаары. *Мен* деп ат орнун эртем ажылдарыңга ажыглавазы.

Өттүнүг сөстөр.

Өттүнүг сөстөрнүн утказы, шын бижилгези. Оларның дузалал кылыг сөстери-биле ангылап бижиир нарын сөс тургузары.

2. Өттүнүг сөстөрнүн тускай чугаа кезээ болурун, ону чугаага шын ажыглап, нарын сөс тургузарына уjur-дузазын тайылбырлап билири.

Кылыг сөзү

1. Кылыг сөзүнүн грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. Кылыг сөстөрнүн тургустунары. Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлери (залог, вид болгаш болур-болбас хевирлери), оларның кожумактарын шын бижири.

Причастиелер. Причастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери. Деепричастиелер. Деепричастиелиг бөлүглелдер, оларга бижик демдектери. Наклонение, ооң хевирлери. Болуушкун наклонениезинин үелери. Кылыг сөстөрнүн сөзүглел тургузарына уjur-дузазы.

2. Кылыг сөстөрнүн утказын, кол морфологтуг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыры. Кылыг сөзүнүн хевирлерин ажыглаан сөзүглелдин сайгарылгазын кылыры.

Наречие

1. Наречиенин грамматиктиг утказы, синтаксистиг хүлээлгези. Наречиелернин уткалыг бөлүктери болгаш оларның тургустунары. Наречиелерни шын бижири.

2. Наречиелернин утказын, морфологтуг демдектерин тодарадыры. Наречиелернин домакка хүлээлгезин тодарадыры.

Наречиелер болгаш демдек аттары кирген сөзүглелдерни сайгарары.

Дузалап чугаа кезектери

1. Дузалап чугаа кезектеринин дугайында ниити билиг. Эдеринчилер болгаш дузалап аттар. Эвилелдер болгаш эвилелзиг сөстөр. Артынчылар. Дузалап чугаа кезектеринин шын бижилгези.

2. Эдеринчилернин, эвилелдернин, артынчыларның утказын болгаш грамматиктиг демдектерин тодарадыры. Янзы-бүрү чугаа кезектерин эдеринчилер кылдыр хереглээри. *Биле* деп сөстү эвилел азы эдеринчи кылдыр ажыглаарын ылгап билири. Артынчыларлыг домактарны аянын номчууру, оларны чугаалажыр болгаш чечен чогаал стильдеринге ажыглаанын хайгаараары.

Дузалал чугаа кезектериниң сөзүглелге ужур-дузазын илередири-биле сайгарылганы кылыры.

Аян сөзү

1. Аян сөстери – онзагай чугаа кезээ, оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары. Аян сөстери бар домакка бижик демдектерин салыры. Аян сөстөрлиг сөзүглелдерде ударение.

2. Аян сөстөриниң чугаа болгаш чечен чогаал стилинде сөзүглелдерге ужур-дузазы.

Аян сөстери кирген домактарны аянынг номчууру, бижик демдектерин сагыыры.

Чыл дургузунда өөрөнгөн чүүлдерин түннээри.

Чугаа сайзырадылгазы

10-гу класска тыва дыл өөредириниң шактарының хуваалдазы

№	Темалар болгаш эгелери	Үлеттинген шактар	Хыналда ажылдар
1	Дыл дугайында ниити билиглер	3	-
2	Лексика, фразеология болгаш чугаа культуразы	9	1
3	Фонетика. Графика. Орфография. Орфоэпия	2	1
4	Сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы болгаш оларга хамаарышкан орфография, чугаа культура	3	1 1
5.	Грамматика.Морфология	12	1
	Шупту (34 шак)	29	5

Календарь-тематиктиг планнаашкын. 10 класс.

№		Өөренир темалары	Шагы	Хуусаазы			
				План езугаар	Эрттирген үези	Немелде тайылбыр	Онаалга
Дыл дугайында ниити билиглер							
1.	1.	Тыва дыл – түрк дылдырның бирээзи. Өске түрк дылдар-биле торел демдектери	1	4.09			М.4, ар.6
2	2.	Амгы тыва дылдың ажыглаттынып турар хевирлериниң дугайында билиг. Литературлуг дыл, ооң нормалары.	1	11.09			М.10,13,14; ар.
3	3.	Дылдың ажыглаттынарының бир хевири – диалект. Тыва дылдың диалектилери, оларның бөлүктээшкини.	1	18.09			М.13,14.Ар.15-16
Лексика, фразеология болгаш чугаа культуразы							
4	1.	Дылдың сөс курлавырының дугайында билиг. Сөс. Сөстүң лексиктиг болгаш грамматиктиг уткалары.	1	25.09			М.16,17,21.Ар.-21
5	2.	Сөстүң дорт, доора болгаш көжүрген утказы. Чангыс болгаш хөй уткалыг сөстер.	1	2.10			М.19, ар.19
6	3.	Сөстерниң уткалыг харылзааларының аайы-биле бөлүктери: омоним, синоним, антоним. Оларнын хевирлери.	1	9.10			М.23,27,ар.26.М.35,ар.30
7	4.	Лексиканын тывылган угунун аайы-биле болуктери. Ниити турк, чингине тыва, улегерлээн	1	16.10			М.39, ар.32; М.44,ар.34

		состер.					
8	5.	Ажыглалынын айы-биле лексиканы болуктээри. Уруглчу болгаш ховар ажыглалдын состери.	1	23.10			М.47, ар.37
9	6.	Кызыгаарлыг ажыглалдын состери: терминнер болгаш мергежил состери, жаргонимнер, диалектизмнер. Табу болгаш эвфемизмнер.	1	13.11			М.52, ар.41;М.54,ар.42 М.59,ар.44
10	7.	Ономастика дугайында билиг. Топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер, космонимнер.	1	20.11			М.63, ар.47
11	8	Фразеология.Быжыг сос каттыжышкыннары	1	27.11			М.66, ар.49
12	9.	Лексикага катаптаашкын. Лексиктиг сайгарылга кылыры.	1	4.12			М.68,ар.51
13	10.	Тыва ономастикага, фразеологияга, лексикографияга хыналда ажыл.	1	11.12			
Фонетика. Графика. Орфография. Орфоэпия							
14	1.	Фонетика. Ажык болгаш ажык эвес уннер. Ажык уннернин болуктээшкени. Сингармонизм, анаа чагыртпас таварылгалар.	1	18.12			М.82,ар.56;М.84, ар.57.
15	2.	Ажык эвес уннернин болуктээшкени, оларнын каттыжары болгаш эптежири. Ассимиляция. Ун болуушкуннары: ун солчулгазы, протеза, эпитеза, эпентеза	1	25.12			М.94,М.106, ар.64

16	3.	Хыналда ажыл (фонетика, графика, орфография, орфоэпияга)	1	15.01			М.114,115,121,122, ар,68-69
Сөс тургузуу, сөс чогаадылганы болгаш оларга хамаарышкан орфография, чугаа культура							
17	1.	Состернин уткалыг кезектери. Хевир тургузар кожумактар. Чогаадылга болгаш оскертилге кожумактары.	1	22.01			М.146,149,153, 158, ар84
18	2..	Состун дозу. Укталган болгаш укталбаан достер. Состун дозунге болу бээр оскерилгелер.	1	29.01			М.151, ар 81
19	3.	Сос чогаадылганынын морфологтук аргазы, синтаксистиг аргазы,хураангайлаашкын аргазы	1	5.02			М.160164,Ар.89
20	4.	Хыналда ажыл (<i>сос тургузуу болгаш сос чогаадылганынга</i>)	1	12.02			Хыналда айтырыглар
Грамматика. Морфология							
21	1.	Тускай болгаш дузалал чугаа кезектери. Аян созу болгаш оттунуг сос дугайында.	1	19.02			М.171, ар.95
22	2.	Аттыг чугаа кезектери, оларга хамаарышкан орфография болгаш чугаа культуразы	1	26.02			М.173, ар.96
23	3.	Чуве адынын утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хулээлгелери. Чуве адынын бичеледир-чассыдар хевири. Чуве адынын сан хевири. Чуве адынын падежтери, оларнын синтаксистиг хулээлгелери	1	4.03			М.181,182,185,186,194, ар99-105

24	4.	Демдек адынын грамматиктиг демдектери, синтаксистиг ролю. Демдек аттарынын тургустунары. Демдек аттарынын болуктери болгаш чадалары. Шын бижилгези.	1	11.03			М.199,201,203,206,ap.108-110
25	5.	Сан аттарынын утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг ролю. Сан аттарынын болуктери болгаш шын бижилгези. Аттыг чугаа кезектеринин морфологтуг сайгарылгазы	1	18.03			М.208,209,212;ap.112-113
26	6.	Хыналда ажыл (чуже ады, сан ады, демдек адынга)	1	1.04			
Кылыг сөзү, анаа хамаарышкан орфография болгаш чугаа культуразы							
27	1.	Кылыг сөзүнүн грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг ролю. Кылыг сөстөрүнүн тургустунары. Кылыг созунун вид болгаш болур-болбас хевирлери, оларнын кожумактарын шын бжири.	1	8.04			М.220, ap116
28	2.	Причастиелер. Причастиелиг болуглелдер, оларга бижик демдектери. Деепричастиелер. Деепричастиелиг болуглелдер, оларга бижик демдектери	1	15.04			М.245,247,252; ap.128
29	3.	Кылыг созунун наклонениелери.	1	22.04			М.267,271,291,302. Ap.135-148
30	4.	Кылыг созунге катаптаашкын. Кылыг сөстөрүнүн долу морфологтуг сайгарылгазын кылыры.	1	29.04			

Наречие, анаа хамаарышкан орфография, чугаа культуразы							
31	1.	Наречиениң грамматиктиг утказы, синтаксистиг ролю. Наречиелерниң уткалыг бөлүктери болгаш оларның тургустунары. Наречиелерни шын бижири.	1	6.05			М.308,311, ар.153
Ат орну, анаа хамаарышкан орфография болгаш чугаа культуразы							
32	1.	Ат орнунун грамматиктиг утказы, морфологтук демдектери болгаш синтаксистиг ролю, болуктери. Ат оруннарынын морфологтук сайгарылгазы	1	13.05			М.317,320,325; ар 161
Дузалал чугаа кезектери							
33	1.	Дузалал чугаа кезектери, оларга хамаарышкан орфография айтырыглары.	1	20.05			М.339,351,364,ар 174
Катаптаашкын							
34	1.	Будун чылда ооренген темаларынга хамаарышкан хыналда ажыл	1	27.05			Чайгы онаалгалар